

KİTAP İNCELEMESİ-II

Nuray Ertürk Keskin, Melda Yaman, *Türkiye’de Tütün: Rejiden TEKEL’e TEKEL’den Bugüne*, NotaBene Yayınları, Ankara, 2013.

Tarım ve sanayi ilişkisi her dönem tartışmalı ve karmaşık bir ilişki olmuştur. Bu karmaşanın temel sebeplerinden biri tarım faaliyetinin arkaik bir faaliyet olarak tanımlanmasından ileri gelmektedir. Özellikle Aydınlanma Çağı ile birlikte başlayan ve Sanayi Devrimi ile devam eden yeni insan arayışı bu algıyı oluşturmada büyük rol oynamıştır. Tarım, feodal dönemi temsil eden bir yapı olarak ilerlemenin engeli olarak kabul edilmiştir. Oysaki tarım, avcılık ile toplayıcılıktan sonra toplumsal işbölümünün önemli bir unsuru olarak ortaya çıkmıştır ve dönüştürücü rolü yadsınmamaktadır. Yaşam alanlarının kurgulanması, zamanın tarımsal faaliyetlerine göre düzenlenmesi gibi fonksiyonel unsurların yanında tarımın “artı değer” olarak tanımladığımız önemli bir katkısı vardır ki bu belki de dünya tarihini altüst edebilen en temel katkılardandır. Bu nedenle, tarımı “arkaik” olarak tarif edip göz ardı etmek ekonomik, siyasal ve toplumsal bir tarihi yok saymak olarak kabul edilebilir.

Tütün, şeker gibi “politik” bitkiler ise hem üretildikleri alanı hem de toplumu değiştirebilme yeteneğine sahip bitkilerdir. Bu örneklerin endüstri alanında “birincil”, tütün özelinde ise “alternatifsiz” bitki oluşu önemlerini bir kat daha arttırmaktadır. Bu bitkileri politik olarak nitelenmek temelsiz bir iddia değil, aksine tarihsel süreç içinde karşılığı olan bir gerçekliktir. Bu gerçekliğin bir kesitini de Nuray Ertürk Keskin ve Melda Yaman’ın “Türkiye’de Tütün: *Rejiden TEKEL’e TEKEL’den Bugüne*” adlı kitabında görebilmemiz mümkündür.

Korkut Boratav’ın “Sunuş”uyla takdim edilen kitabın, “*heyecanlandırıcı*” yanı takdimden itibaren ortaya çıkmaktadır. Kitabın alt başlığı olan “*Rejiden TEKEL’e TEKEL’den Bugüne*” bir dönemlemeye işaret etmektedir. Bu dönemleme salt yıllar arasına bir ayraç koymak gibi araçsal görev görmekten ziyade dönemin üretim yapısı ve araçlarına, devletin niteliğine de işaret etmektedir. Yine Boratav’ın belirttiği üzere, “*Osmanlı toplumunun bir yarı sömürgeye dönüşümünü Reji düzeni; Cumhuriyet’in ekonomik bağımsızlık ve sanayileşme arayışını*

Tekel modeli; neoliberalizme geçişi ise desteklemenin tasfiyesi ve özelleştirme temsil edecektir.” (s.14) .Kitabın üç bölümünü de oluşturan bu üç dönemin takip nesnesi ise “tütün” olmuştur.

Kitap geniş bir kaynak taramasına ve bir araştırma projesinin verilerine dayanmaktadır. Araştırma alanı Samsun olarak belirlenen çalışmada, tütün yetiştiren ya da yetiştirmiş kişilerle alan araştırması yapılmış ve derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ve özelde bu yöntemin önemi, tütün sektörüne dair salt betimsel birtakım analizlerin değil, tütünün insan, toplum ve kent üzerindeki etkilerinin çözümlenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu zengin analiz araçları kitabın çeşitli bölümlerinde karşımıza çıkmakta; ekonomi ya da siyaset üzerinden yapılan kısıtlı bir analizin yerine toplumsal cinsiyet alanından kalkınma disiplinine, kamu politikasından yönetim bilimine, emek tarihinden ekonomik coğrafyaya pek çok alanı barındıran bir çerçeve çizilmektedir. Osmanlı Arşivi’nden taranan kaynaklarla da döneme ilişkin birincil veriler elde edilmiştir.

“Tütünde Reji Dönemi” olarak adlandırılan birinci bölüm Osmanlı Devleti’nin ekonomi politiğini tütünün etkileri çerçevesinde incelemektedir. Reji İdaresi, Osmanlı Devleti’nin uluslararası alanla temasının, kendini bu alanda var edebilmesinin, bir tezahürü olarak ortaya çıkan bir kurumdur. Ekonomik alanda bütçe açıkları ve yüksek borç yüküyle kendini gösteren bu bunalım, siyasi alanda da özellikle Batılı devletlere doğrudan bağımlılığa yol açmıştır. Bu ilişki Batılı ülkelerin müdahale mekanizmaları üretmesine sebep olmuştur. Bu müdahale mekanizmalarından biri de Duyunu Umumiye İdaresi olmuştur. Verilen borçların geri ödenmesini garanti almak üzere örgütlenen bu yapı daha sonra Cumhuriyet döneminde “borçları geri almak üzere” örgütlenen mekanizmaların belki de ilk temsilcisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Duyunu Umumiye pek çok gelir getiren ve önem arz eden sektörü sahiplenmiştir. Bu sektörlerden biri de tütün olmuştur; ancak bu sektör neredeyse ilk kez rastlanan bir yöntemle düzenlenecektir: Pek çok ülkeyi içinde barındıran bir ortaklığı temsil eden Reji, dönem içerisinde yeni bir hava getirmiştir (s.64). Bu salt sektörel alanda değil, özellikle Reji’nin temsilcilikler açtığı liman kentlerinde de kendisini göstermiştir. Bu kentlerden biri olan Samsun, zamanla hem tütün üretiminin gelişkinliği ve kalitesiyle kendinden söz ettirecek hem de tütünle her bakımdan bütünleşecektir. Yazarlara göre bu dönemde, “*meta ilişkilerinin gelişmiş olması bakımından Samsun Çukurova’dan çok İzmir’e*

benzemekteydi.”(s.93). Bu fark özellikle kapitalist üretim ve değişim ilişkilerinin Samsun’da daha erken tarihlerde gelişme gösterdiğini bize bildirmektedir.

Samsun kentinin tütünle bu bağı izleyen bölümlerde alan araştırmasının da somutlaştırdığı üzere, her alanda karşılığı olmuş bir deneyimdir. Tütünün bir aşk olarak nitelendirilmesi (s.492) tütün fabrikalarının kamu eliyle işletildiği döneme duyulan özlem ile birlikte ele alındığında sanıyoruz ki başka bir coğrafyada karşılaşılması her zaman mümkün olmayan bir düşünüş ve duygu olacaktır. Korkut Boratav’ın heyecanlandırıcı nitelemesinin hakkı hem günümüze aktarılan bu tecrübelerden hem de Reji döneminde bile hükümdara yabancı sermayenin girişinin yol açacağı durumu öngörebilen, bunu en saf biçimiyle dillendiren bir halkın varlığı ile teslim edilmektedir. Bu bölümde yer alan diğer bir ayrıntı ise “kolculuk” adı verilen ve tütünü korumak üzere özel olarak örgütlenen bir topluluktur. Kolculuk, uzun yıllar pek olumlu gözle bakılan bir kavram olmamıştır, zira Reji ve düzenlemelerini çağrıştırmaları burada önemli paya sahiptir.

Döneme dair söylenebilecek pek çok şeyin içerisinde kadın ve çocuk işçilerin yoğun emek gerektiren bu üretimde çok düşük ücretlerle çalıştırılmış olması aslında kapitalist sistemin dönemlerini izleyebileceğimiz bir çalışma ile karşı karşıya olduğumuzu da göstermektedir. Bir direniş aracı olarak gelişen “kaçakçılık” ise uzun yıllar -hem Osmanlı Devleti döneminde hem de Cumhuriyet döneminde- mücadele edilen bir gerçeklik olarak ortaya çıkmıştır. Kaçakçılığın salt ekonomik birtakım basit çıkarları sağlamak üzere değil politik ve toplumsal mücadelenin aracı olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Osmanlı döneminde gerçekleştirilen ilk grevlerin Reji İdaresinde ortaya çıkışı dönem itibariyle bu eylemi gerçekleştirmenin güçlükleri bir yana, sektörün dinamizmini de ortaya koymuştur. Cumhuriyet döneminde de tütün işçisi Türkiye tarihinde yine bir ilk yaratacak eylemliliğe geçecek ve dünyayı şaşırtacaktır.

“Tütünde Devlet Tekeli” adlı ikinci bölüme konu olan yeni dönem ise Reji İdaresi’nin tasfiye edilip devlet tarafından satın alınmasıyla karakterizedir. Bu yeni yönetim iktisaden yeni bir yapılanmayı göstermektedir. Kapitalizmin yeni üretim biçiminin, “ihtiyaç üzerine” tercih edildiğini tespit etmek günümüzde bu sektörden, kurumlardan ve daha önemlisi insanlardan nasıl vazgeçildiğini görmemizi kolaylaştıracaktır.

“Devletçiliğin Türkiye’de kapitalist bir gelişme modelinin bir parçası olduğu da belirtilmelidir.”¹. Bu gelişme modelinin gerektirdiği müdahale gereklilikleri ise cömertçe yerine getirilmiştir. Bu alandaki önemli deneyimlerden olan “Tütün Kongreleri”yle, birinci elden bilgi ve önerilerin elde edilmesini sağlamıştır. İzleyen dönemlerde bu anlayıştan, “devletçilik dönemi” olarak tarif ettiğimiz politikalarından sapma görülmele beraber, ilgili politikaların bu alanda yeni deneyimlerin yolunu açması bakımından önemli bir yeri de bulunmaktadır.

Açılan yeni tütün fabrikaları ve sigara fabrikaları yer aldıkları bölgeleri yeniden inşa edecek kadar etkili olmuşlardır. Cumhuriyet’in yaratmaya çalıştığı yeni toplum tahayyülü burada yer bulmuştur. Kitabın birçok bölümünde yer aldığı üzere, tütün fabrikalarında çalışan, tütün üreticiliği yapan kişilerin hayatları da değişmiştir. Özellikle Samsun’da, tütünü bir hayat damarı olarak nitelemek yanlış bir tespit olmayacaktır. Kentin Osmanlı Devleti’nden itibaren devam edegelen dönüşümü Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Bu etki günümüzde “müzeze” kaldırılmış olsa da insanların zihinlerinde canlı ve berraktır. 70 yaşındaki eski bir TEKEL çalışanının hala kendini çalışırken düşlemesi (s.351) ya da bir çocuğun zihninde tütünün bir umut olarak (s.492) yer etmesi meselenin bir bitkinin yetiştirilip işlenmesinden daha fazla anlam barındırdığını göstermektedir.

Son bölüm ise özelleştirme politikalarının etkisiyle kademe kademe TEKEL’in tasfiyesini göreceğimiz bir döneme işaret etmektedir. Birçok alanda olduğu gibi tütün sektörü de liberalleşme politikalarından etkilenmiştir. TEKEL yavaşça eritilmiş ve bir kurumu ortadan kaldırmanın en kolay yolu olarak parçalayıp anlamsız hale getirme yöntemi güdülmüştür. Dönem içerisinde üst kurullaşma politikası tütün sektöründen bağımsız gelişmemiş ve bu kurullar tütün sektörünün özelleştirilmesi sürecinde büyük rol oynamıştır. 2002 sonrası destekleme alımlarının kesilmesi, malumun ilanı olsa da, üreticiye büyük darbe vurmuştur. Üreticinin gelir kaynağı yanında TEKEL ve bağlı fabrikalarda çalışan işçilerin iş güvencesi de ellerinden alınmıştır.

İçeriğinden genel olarak bahsedilmeye çalışılan kitabın, tütünü konu alan birçok çalışmadan ayrılan temel özelliği, analizlerin yanında öneriler ve öngörüler ortaya koymasından ileri gelmektedir. Sosyal bilimleri fen bilimlerinden ayıran yanı yaşamın içinde ve içinden bilim

1 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge, Ankara, 2013, s.65.

yapma yetisidir. Yaşamın laboratuvar haline geldiğinde ise elbette üretilen bilim onun dinamizmini taşıyacaktır. Bunun yanında müdahale imkânlarını da beraberinde getirecektir. Kitap söz konusu niteliğiyle ve elde edilen verileri gözler önüne sermekteki yöntemiyle, gelecek araştırmacıları da bu alana çekme gücüne sahiptir. Araştırmanın birçok alan ve disiplinin katkısıyla yürütülmüş olması, bu alanlara ilgi duyan kişileri ortaklaştırması mümkün bir kitapla karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. *Türkiye kapitalizminin en yüksek aşamasını yaşadığı* (s.568) şu süreçte tüm çatışma ve çıkar hesaplarına inat Samsun'un tütün emekçilerine ithaf edilen kitap ele aldığı konunun önemini yine bu emekçilerin ağzından çıkan iki kelimeyle sunmaktadır: *Tütün Aştır.*

Selime Yıldırım

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü